

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΥΠΟ

ΑΘΑΝ. ΝΙΚΟΛ. ΠΕΤΣΑΛΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

1930

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ
ΣΚΕΨΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΤΑΣΕΩΝ
ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΥΠΟ

ΑΘΑΝ. ΝΙΚΟΛ. ΠΕΤΣΑΛΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

1930

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΟΧΑΡΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν σκέψεών μας περὶ ἀνθρώπου καὶ κοινωνίας, εὐθὺς ἀμέσως προσκρούομεν εἰς τὴν βαθεῖαν ἀπορίαν περὶ τοῦ τίς ἢ ἀπαρχὴ ἢ γένεσις τοῦ δικαίου. Φρονῶ ὅτι πρέπει εἰς τὴν ἀπορίαν ταύτην, ἀφοῦ πρῶτον καθορίσωμεν πῶς ἐπακριβῶς τίθεται, νὰ ἀναζητήσωμεν μίαν φυσικὴν καὶ τρόπον τινὰ ζῶσαν ἀπάντησιν, οὐχὶ δὲ ἀπλῶς τὴν ψυχρὰν λογικὴν τοιαύτην.

Ὁ κλάδος τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ὁ ὁποῖος ἐρευνᾷ τὸ θέμα τοῦτο ἀπεκλήθη φιλοσοφία τοῦ δικαίου, καθόσον βαθύτατα εἰσδύει εἰς τὰς σφαίρας ὠρισμένων προβλημάτων ἐξεταζομένων ὑπὸ τῆς ἐν γένει φιλοσοφίας. Ἀποτελεῖ δὲ οὗτος τὴν βάσιν τῆς ὅλης ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ οὕτως εἰπεῖν τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν περαιτέρω σπουδὴν αὐτοῦ, ἀφοῦ ὄχι μόνον ἐξετάζει τοῦτο ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξωτερικευθῆ εἰς ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζομεν ἡμεῖς σήμερον ὡς δίκαιον, ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη ὅποτε εὐρίσκεται ἐν τῇ γενέσει του ὑπὸ μίαν τελείως ἀμορφον καὶ πολὺ ἀορίστως, ἐξ ἐνστίκτου μᾶλλον συνειδητὴν, ἀν ὄχι ἐντελῶς ἀσυνειδήτον, ὑπαρξιν.

Ἐὰν ἀναλογισθῆ κανεὶς τὴν ζωὴν, παρατηρήσῃ τὸν

ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν, στρέψη εἶτα τὴν προσοχὴν του εἰδικῶς καὶ λεπτομερέστερον πρὸς τὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ποικίλας τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των σχέσεις, θὰ εὑρεθῇ κατέναντι ὀρισμένων κανόνων, οἱ ὅποιοι διέπουν καὶ ρυθμίζουν τὰς σχέσεις αὐτάς. Οἱ κανόνες οὗτοι ἐν τῷ συνόλῳ των καλοῦνται σήμερον κανόνες δικαίου, καὶ ἀποτελοῦν τὸ Δίκαιον. Εἶναι οἱ κανόνες οἱ ὅποιοι καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ἐν ἁρμονίᾳ κοινωνικὴν συμβίωσιν. Εἴτε γραπτοὶ — νόμοι κλπ. — εἴτε ἄγραφοι — γενικοὶ ἠθικοὶ κανόνες, ἔθιμα κλπ. — ὑπάρχουν, ἐπομένως κάποτε ἤρχισαν νὰ ὑπάρχουν. Ὅθεν, πῶς ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον, ὑπὸ ποίαν μορφήν καὶ πότε¹. Οὕτω τίθεται τὸ ζήτημα.

Διὰ νὰ δυνηθῶμεν ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, πρέπει κατὰ πρῶτον μετ' ἐπιστάσις νὰ προσβλέψωμεν τὸν κύκλον, τὸ περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑφίστανται καὶ ἐξελλίσσονται οἱ ὑπὸ ἐξέτασιν κανόνες, τοῦτέστι νὰ ρίψωμεν ἐταστικὸν βλέμμα πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἐκεῖ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὰς αἰτίας, αἵτινες προκαλοῦν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν γένεσιν τοιούτων κανόνων.

Πράγματι, ἡ κοινωνία, δηλαδή τὸ σύνολον ἀνθρώπων συμβιούντων, μᾶς παρουσιάζει μίαν εἰκόνα ἀφθόνων, παντοειδοῦς φύσεως ἐνεργειῶν (activités), καὶ μεταξύ τούτων δύο ἐνεργείας, εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν ὁποίων ἀλαθῆτως ἤμποροῦμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀνάγκην δημιουργίας κανόνων. Τὰς ἐνεργείας αὐτάς ἀναπτύσσουν περιγραφικῶς δύο ἀντίστοιχοι θεωρίαι. Κατὰ τὴν πρώτην, σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς

¹ Ποία δύναμις τοὺς ἐπέβαλε καὶ κατορθώνει ἔκτοτε νὰ τοὺς ἐφαρμόζη, εἶναι ζήτημα ὡσαύτως ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἐξεταζόμενον. Ἐν τῇ ἀνά χειρας μελέτῃ πραγματευόμεθα ἐν τοσοῦτῳ ἀποκλειστικῶς τὰ προβλήματα τῆς γένεσεως τοῦ δικαίου, θίγοντας τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ μόνον ἐφ' ὅσον τοῦτο εὑρίσκεται συνδεδεμένον μὲ τὸ ὅλον ζήτημα.

καὶ ἐν γένει σκοπὸς κάθε ἀθροίσματος ἀνθρωπίνων ζωῶν, δηλαδή καὶ κάθε συνόλου ἀνθρώπων ἀποτελοῦντος ομάδα ἢ κοινωνίαν, εἶναι ἡ εὐτυχία. Κατὰ τὴν δευτέραν θεωρίαν, ἡ ἐπιδίωξις τῆς εὐτυχίας αὐτῆς προϋποθέτει καὶ ἡ ἐπίτευξις τῆς προκαλεῖ ἀντιμάχους ἀνάγκας καὶ προσπάθειας, ἕνα ἀγῶνα καὶ μίαν πάλην μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ μεταξὺ τῶν πάσης μορφῆς κοινωνικῶν μονάδων, τὸ bellum omnium contra omnes. Αἱ θεωρίαι αὗται ἀπαιτοῦν ἀμφότεραι σχετικὴν ἀνάπτυξιν.

Διὰ νὰ δώσω ζωὴν καὶ φωτίσω καθ' ὅλην τὴν ἐξαιρετικὴν τῆς ἔκτασιν τὴν πρώτην περὶ τῆς παγκοίνου ἐφέσεως πρὸς εὐτυχίαν θεωρίαν, ἀντιγράφω τὴν ἐξῆς ἐπιγραμματικὴν φράσιν, γραφεῖσαν κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ὑπὸ στρατιώτου μαχομένου ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ μετώπου κατὰ τὰς φρικωδεστάτας τῶν ἐχθροπραξιῶν: «Ἐπρεπε, λέγει, νὰ περάσω τὴν ὄριμον ἡλικίαν διὰ νὰ ἀποκτήσω τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς μου, ὅπως εἶναι ὁ σκοπὸς ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως εἶναι ὁ σκοπὸς ὀλοκλήρου τοῦ ζῶντος κόσμου» (G. Duhamel. La possession du monde).

Ἡ βία αὕτη ἀντίθεσις μᾶς ὀδηγεῖ ἐν τῷ μέσῳ τῆς πραγματικῆς καὶ ἴσως βαθυτάτης ψυχοβιωτικῆς τάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ὅπως αὕτη διαφαίνεται εἰς τὸ ἀναλυτικὸν μάτι τοῦ ψυχολόγου καὶ εἰς τὴν συνθετικὴν ἀντίληψιν τοῦ φιλοσόφου, οἷαδὴποτε καὶ ἐὰν εἶναι ἡ μορφή τῆς ζωῆς, ὅσονδὴποτε ἀτυχῆς, ἀπελπιστικῆς, ἀγωνιώδους ἢ ἄσκοπος καὶ ἐὰν ἐμφανίζεται αὕτη. Ἀσυναισθήτως ἀλλ' ἀναποφεύκτως ὅ,τι ζῆ, δηλαδή ὅ,τι αἰσθάνεται, καὶ ἔτι πλέον ὅ,τι σκέπτεται, τείνει πρὸς τὴν εὐτυχίαν του, οἷαν ἕκαστον τούτων τὴν ἀντιλαμβάνεται καὶ τὴν ἐπιθυμεῖ. Εὐτυχία ἢμπορεῖ νὰ εἶναι ὁ πλοῦτος, ἡ δόξα, ἡ φιλανθρωπία, ἡ ψυχικὴ γαλήνη ἢ ἀπλῶς ἕνα κομμάτι ψωμί, οἷαδὴποτε σωματικὴ ἢ διανοητικὴ

ἐκανοποιήσῃς πέραν τῶν ἀπολύτως πρὸς συντήρησιν ἀναγκαίων, ὁ ἄνθρωπος ἀναποφεύκτως θὰ τείνῃ πρὸς κάτι ἀπὸ αὐτά, εἴτε διότι θέλει νὰ προοδεύσῃ, εἴτε διότι θέλει νὰ καταστήσῃ τὴν ζωὴν του ἢ τὴν ζωὴν ἑνὸς ἄλλου ἢ καὶ τὴν ζωὴν ἐν γένει πλέον εὐχάριστον, πλέον ἀνετον, ἀφότου ἰδίως ἔχασε μαζὺ μὲ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ τὴν ἐλπίδα ἄλλης εὐτυχεστέρας ζωῆς, εἴτε τέλος διότι δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τι ἄλλο. Ὁ ἄνθρωπος ἀσυνειδήτως ἢ συνειδητῶς, πάντοτε ὁμῶς ἀναποτρέπτως, ἐπιδιώκει κάποιαν εὐτυχίαν. Πρόκειται περὶ αὐθορμήτου ἐνεργείας τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, προκαλούσης ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν μίαν ἀντίστοιχον ἐνέργειαν μετὰ τῆς ὁποίας ἐν συνδυασμῷ, ὡς εἴπομεν ἤδη, ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν καὶ τὴν βάσιν τῆς ἀνάγκης ὑπάρξεως κανόνων δικαίου. Ἀναλύομεν τὴν δευτέραν αὐτὴν ἐνέργειαν ὑφ' ἣν μορφήν γενικῶς ἐκδηλοῦται, δηλαδὴ ὡς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ζωὴν, τὴν βιοπάλην, ὀρθότερον μάλιστα θὰ ἔλεγον, τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν εὐτυχίαν.

Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ κρᾶμα δυναμικῆς ἐνεργείας, καθ' ὅσον ἡ μὲν ἔνστικτος ἔφεσις του πρὸς εὐτυχίαν ἀποτελεῖ δύναμιν, ἐνῶ ἡ προσπάθεια πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς ἀδυναμίαν. Ἐὰν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἀναπόφευκτον σχετικότητα ἐν τῇ ὀργανώσει τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐν γένει βιωτικῶν συνθηκῶν, ὀφειλομένην εἰς τὰς μυρίας διαφορὰς τοῦ ἐκάστοτε περιβάλλοντος (κλίμα, εὐφορία τόπου, πυκνότης κατοίκων, γενικοὶ ὅροι παραγωγῆς) καὶ τῶν καθέκαστον ἀτόμων (εὐφυΐα, σωματικὴ ἀντοχὴ, θέλησις, κληρονομικότης, ὅροι ἀναπτύξεως), ὡς φυσιολογικὸν ἀποτέλεσμα τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ θὰ ἔχωμεν καὶ ἔχομεν πράγματι τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ζωὴν, τὴν βιοπάλην. Ὁ ἀγὼν αὐτός, ὁ ὁποῖος κυρίως δὲν γίνεται διὰ νὰ ζοῦν ἀπλῶς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ διὰ νὰ ζοῦν κατὰ τὸ δυνατὸν καλλίτερα — ὁ νόμος τῆς

τάσεως πρὸς εὐτυχίαν— δὲν περιορίζεται ἐντὸς ἀπτῶν ὀρίων, ἐκτείνεται εἰς ὄλους τοὺς κύκλους καὶ εἰς ὄλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς. Τοῦτο εἶναι καταφανές, ὅσον καταφανές τυγχάνει καὶ τὸ ὅτι καθημερινῶς ὁ ἀγὼν οὗτος καθίσταται τραχύτερος καὶ βιαιότερος λόγῳ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἐκ τούτου προερχομένου πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀναγκῶν.

Εἶναι ὅπως βλέπομεν μία φυσικὴ κατάστασις, οὕτως εἶπεῖν μία φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ κατὰ κοινωνίας βίου, ὁ ἀγὼν αὐτός, ὅπως φυσικὴ ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶναι ἡ ἔφεσις πρὸς εὐτυχίαν.

Δὲν συσχετίζονται ἐν τούτοις αἱ δύο αὐταὶ ἐνέργειαι κατ' αὐτὸν μόνον τὸν λόγον, ἀλλὰ κυρίως καθόσον ἡ μία τούτων εἶναι ἔμμεσος συνέπεια τῆς ἑτέρας. Οὕτω, ἡ πρὸς εὐτυχίαν ἔφεσις, οὔσα ἐκ τῶν κυριωτέρων δημιουργικῶν αἰτίων τῆς κατὰ κοινωνίας συμβιώσεως, διότι τὴν ἔφεσιν αὐτὴν ἰδίως ἱκανοποιεῖ τὸ κοινωνικὸν φαινόμενον διευκολύνον ὄχι ἀπλῶς τὸ ζεῖν ἀλλὰ τὸ ζεῖν κατὰ τὸ δυνατὸν καλύτερον¹, προκαλεῖ συγχρόνως ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ζωὴν, τὴν βιοπάλην.

Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ διέπεται ὑπὸ τοῦ κανόνος τῆς διαιρέσεως τῆς ἐργασίας, διακρινομένης εἰς «μηχανικὴν διαίρεσιν» ἢ διαίρεσιν λόγῳ ὁμοιοτήτων, καὶ «ὀργανικὴν διαίρεσιν» ἢ διαίρεσιν λόγῳ διαφορῶν, σύμφωνα μὲ τὸν νόμον ποῦ διετύπωσε καὶ ἀνέλυσεν ὁ κοινωνιολόγος E. Durkheim ἐν τῇ περιφήμῳ διαιρέσει τοῦ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας (E. Durkheim. De la division du travail social). Ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι τὸ αἷτιον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, αὐτὸς οὗτος ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ζωὴν, ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν σοσιολογικὴν τοῦ ἀποψιν.

¹ Ζωὴν ἠμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν χωρὶς κοινωνίαν, εὐτυχίαν ὁμῶς δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἔξω τῆς ἐν κοινωνίᾳ συμβιώσεως.

Συντόμως ανακεφαλαιοῦντες λέγομεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζῆ κοινωνικῶς διότι ἡ φύσις του καὶ εἰδικῶς ἡ πρὸς εὐτυχίαν φυσική του τάσις, προκαλεῖ τὴν κατὰ κοινωνίας συμβίωσιν, ζῆ δὲ οὕτω ἐντὸς τῆς κοινωνίας ἐν διαρκεῖ ἀγῶνι, λόγῳ τῆς ἰδίας πάντοτε ἐφέσεως πρὸς εὐτυχίαν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, δυνάμεθα πλέον νὰ ὀρίσωμεν καὶ τὴν κοινωνίαν ὡς ἓνα σύνολον ἀνθρώπων ἐπιδιωκόντων νὰ ζήσουν κατὰ τὸ ἐφικτὸν καλλίτερα, συγκρουομένων ὅμως ἀκριβῶς λόγῳ τούτου καὶ συνεχῶς ἀνταγωνιζομένων.

Ἄφευκτος λοιπὸν παρίσταται ἀνάγκη νὰ ὀργανωθῆ ἡ κατὰ κοινωνίας συμβίωσις, διὰ νὰ δυνηθῆ πράγματι νὰ ἐπιτευχθῆ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός, δηλαδή οἱ κατὰ τὸ δυνατόν καλλίτεροι ὅροι ζωῆς. Εὐθὺς ὅμως ὡς ὀργανωθῆ ἡ κοινωνία ἐμφανίζεται τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον εἶναι μίᾳ ὀργανωμένη κοινωνία¹. Διὰ νὰ φθάσῃ ἤδη μίᾳ κοινωνία εἰς ὠρισμένον σημεῖον ἐξηλιγμένης ὀργανώσεως, οὕτως ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ὀμιλῆ περὶ αὐτῆς ὡς περὶ Κράτους, πρέπει ἡ κοινωνία αὕτη, δηλαδή τὸ σύνολον αὐτῶν ἀνθρώπων, νὰ διανύσῃ μέγαν ἀριθμὸν σταδίων καὶ σταθμῶν ἐξελίξεως, μέγαν ἀριθμὸν συστημάτων καὶ μορφῶν. Κυρίως ὅμως πρέπει νὰ περάσῃ δύο προπαρασκευαστικὰ στάδια: τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ὀμαδικῆς τῆς ὑπάρξεως καὶ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν κοινῶν ὀμοιοτήτων καὶ διαφορῶν τῶν ἐν αὐτῇ καθεκαστῶν τμημάτων ἢ τάξεων καὶ μελῶν ἢ ἀτόμων. Ἄμα ὡς πραγματοποιήσῃ τὰ δύο αὐτά, θὰ ἀρχίσῃ νὰ βαίνη προοδευτικῶς πρὸς ποιᾶν τινὰ ὀργάνωσιν, τότε δὲ ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου, τὸ δίκαιον, πρῶτιστος καὶ κύριος παράγων τῆς ὀργανώσεως τῆς κατὰ κοινωνίας συμ-

¹ Βλ. Α. Πετσάλη. Σκέψεις ἐπὶ τῶν μεταπολεμικῶν τάσεων συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας.

βιώσεως, ἀπαραίτητον στοιχείον τῆς ρυθμίσεως καὶ συνεπῶς τῆς βελτιώσεως τῶν βιωτικῶν συνθηκῶν τῶν ἐν μιᾷ κοινωνίᾳ συμβιούντων ἀνθρώπων.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν δικαίου καὶ εὐτυχίας, ὁ Burlamaqui λέγει ὅτι: «δικαίον εἶναι ὅ,τι ὁ νοῦς σταθερῶς ἀναγνωρίζει ὡς μέσον ἀσφαλές καὶ σύντομον διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐτυχίας», ὁ δὲ Jehrings ὅτι: «δικαίον εἶναι ἡ νομικὴ ἀσφάλεια τῆς ἀπολαύσεως». Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν δικαίου καὶ κράτους, βλέπομεν ἤδη ὅτι τὸ δίκαιον, καθὸ παράγων καὶ στοιχείον τοῦ Κράτους, εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ κυριωτέρα πάντοτε ἐκδήλωσις τῆς ἀνάγκης πρὸς ὀργάνωσιν τῆς ἐν κοινωνίᾳ συμβιώσεως. Φθάνομεν οὕτως ὁμαλῶς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ τί εἶναι τὸ δίκαιον αὐτό, καὶ τοῦ πῶς ἐμφανίζεται ἢ γεννᾶται.

Μέγιστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νομομαθῶν καὶ φιλοσόφων τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ σημαντικὸν τὸ πλῆθος τῶν θεωριῶν, τὰς ὁποίας συνήγαγον περὶ δικαίου καὶ περὶ τῆς γενέσεως ἢ ἀπαρχῆς αὐτοῦ. Ὡς πρὸς ταύτας ἐν τοῖς καθέκαστον, παραπέμπω εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν ἐκάστοτε σημειουμένων κορυφαίων νομοδιδασκάλων τῶν συλλαβόντων καὶ ἀναπτυξάντων αὐτάς, ἐν γενικαῖς δὲ γραμμαῖς εἰς τὴν λαμπρὰν μελέτην τοῦ Γάλλου ἐν Nancy Καθηγητοῦ Fr. Génay «Science et technique en droit positif privé. II Élaboration scientifique du droit positif», ἐν τῇ ὁποίᾳ οὗτος δίδει μίαν σύντομον καὶ γλαφυρὰν εἰκόνα τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐργασίας καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς προελθουσῶν γνωμῶν τῶν ἀποκρυσταλλωμένων εἰς παραδεδεγμένας ἢ μὴ θεωρίας. Δὲν θὰ κάμω λεπτομερῆ ἐνταῦθα ἐκθεσιν τῶν θεωριῶν αὐτῶν, οὐδὲ κἂν θέλω ἀναφέρει ὅλας ἐκεῖνας αἱ ὁποῖαι διετυπώθησαν κατὰ καιροῦς, ἀλλὰ ἐκεῖνας μόνον αἵτινες ἀντέστησαν ὁπωσδήποτε εἰς τὸν χρόνον καὶ εἰς τὴν κριτικὴν. Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ἀνασκόπησις, συντόμως, συστηματικῶς καὶ

οὕτως εἰπεῖν ἐν διαγράμματι γενησομένη, παρουσιάζει σημεῖα ἐξόχου διαφέροντος, εἶναι δ' ἐν πάσει περιπτώσει ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀκριβῆ κατανόησιν τοῦ ὅλου ζητήματος. Βασίζομαι ἐν πολλοῖς ὡς πρὸς αὐτὴν ἐπὶ τοῦ προμνησθέντος βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ κ. Gény.

Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης καθώρισε τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου. Ἡ δικαιοσύνη, λέγει μὲ ἀπλότητα καὶ σαφήνειαν (δηλαδή ἢ ἀρετὴ ἢ ὁποῖα τείνει πρὸς τὸ δίκαιον), συνίσταται κυρίως εἰς τὸ ἀποδίδειν ἐκάστῳ τὰ ἑαυτοῦ. Οἱ μετ' αὐτὸν ἀσχοληθέντες περὶ τὰ θέματα ταῦτα, δὲν ἀπεμακρύνθησαν οὐσιωδῶς τῆς ἀριστοτελείου θέσεως· τὴν ἐνεβάθυναν ὁμῶς, τὴν ἠῦρυναν καὶ φυσικὰ τὴν περιέπλεξαν, ἀκολουθοῦντες τὴν ἐκάστοτε φορὰν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀντιλήψεων, παρασυρόμενοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον ἐξέλιξιν τῆς περὶ αὐτοὺς ἀνθρωπότητος.

Τοὺς μέχρι τοῦδε φιλοσόφους τοῦ δικαίου δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο κυριωτάτους κλάδους: ἀφ' ἑνὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας καὶ ἐξαίροντας τὴν ἰδέαν ἑνὸς φυσικοῦ δικαίου, ἀφ' ἑτέρου τοὺς θετικιστάς, ἀποφεύγοντας οἵανδήποτε ἀφηρημένην, μεταφυσικὴν ἔννοιαν ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ δικαίου.

Καὶ κατὰ πρῶτον λόγον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οὗτοι ἰσχυρίζονται ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἰδεῶδες σύστημα δικαίου αἰώνιον καὶ ἀμετάβλητον, ἐφαρμοζόμενον καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ εἰς ὅλους τοὺς τόπους, τὸ ὁποῖον συνίσταται ἀπὸ ἓνα μικρὸν ἀριθμὸν γενικωτάτων ἀρχῶν, ἀποτελουσῶν τμήμα μιᾶς σφαίρας αὐτοτελοῦς, ἀνεπηρεάστου καὶ ἀνωτέρας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀρχὰς οὗτος ἀντλεῖ, συνάγει καὶ ἐμπνέεται τὸ πολὺπλοκον δίκτυον

τῶν ρυθμιζόντων τὴν συμβίωσιν κανόνων. Οἱ ὄπαδοι τοῦ φυσικοῦ δικαίου διακρίνονται εἰς πλείστας ἀποχρώσεις, βασιζομένας κυρίως ἐπὶ τῆς διαφόρου ἀντιλήψεως ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν ὀλιγαριθμῶν αὐτῶν φυσικῶν καὶ ἀμεταβλήτων ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν ζωὴν. Οὕτω, οἱ ὄπαδοι τοῦ ἀφηρημένου φυσικοῦ δικαίου, ὄπαδοι τοῦ J. J. Rousseau, ἰσχυρίζονται ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ εἶναι κάτι τελείως προηγούμενον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνώτερον αὐτοῦ, ἄλλοι ὅτι κεῖνται ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον συναισθήματος τοῦ δικαίου (das natürliche Rechtsgefühl), ἄλλοι ὅτι ἐνυπάρχει εἰς τὴν φύσιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων, ἄλλοι τέλος, θεολόγοι ἰδίᾳ, παραδέχονται ὅτι ἐτέθησαν ὑπὸ μιᾶς ὑπερφυσικῆς λογικῆς δυνάμεως, τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Μία ἐνδιάμεσος θεωρία μεταξὺ τῆς τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτου θετικιστικῆς τοιαύτης, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Γερμανοῦ Καθηγητοῦ J. Kohler, ἐν τῇ ὁποίᾳ οὗτος ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἀνωτέρας καὶ βαθυτέρας φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, προσηρμοσμένης εἰς μίαν συνολικὴν ἀντίληψιν τοῦ σύμπαντος (eine Weltanschauung), τὴν ὁποῖαν καὶ προσπορίζεται ἀπὸ τὴν ὑπερμεταφυσικὴν τοῦ Hegel, ἣν συγχρονίζει καὶ συμπληροῖ.

Κατὰ δεύτερον εἶτα λόγον, ἔχομεν ἐκείνους τοὺς ὁποίους συνοπτικῶς ἐκάλεσα θετικιστάς, καὶ οἵτινες, συστηματικῶς πολεμοῦντες τὴν ἀνάμιξιν μεταφυσικῶν ἐννοιῶν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τοιούτων φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἀποτελοῦν μίαν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τοῦ δογματισμοῦ. Αἱ διαιρέσεις τῶν δευτέρων αὐτῶν εἶναι πολλῶν πλείονες, οὐσιωδέστεραι δὲ καὶ βασικώτεραι. Γενικῶς ἐν τούτοις, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὗτοι, τηροῦντες μίαν στάσιν ψυχρῶς ἀντικειμενικῆν, ἐγκαταλείπουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν ἔρευναν ἐνδὸς αὐτοτελοῦς ιδεώδους δικαίου, καὶ ἀναζητοῦν δι' ἄλλων μεθόδων

τούς ἀναγκαίους κανόνας καὶ τὰς κατευθύνσεις διὰ τὴν ἁρμονικωτέραν ρύθμισιν τῆς ζωῆς. Διαιροῦνται οὗτοι ἀναλόγως τῶν μεθόδων ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ τῶν συμπερασμάτων εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγουν, εἰς τέσσαρας μεγάλας σχολάς, αἵτινες εἶναι: ἡ ἱστορικὴ σχολή, οἱ καθ' ἑαυτὸ θετικισταί, ἡ σοσιολογικὴ σχολή καὶ ἡ κριτικὴ σχολή.

Ἡ ἱστορικὴ σχολή περιορίζεται εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μοιραίας καὶ βραδείας προόδου τῆς ζωῆς, ἀπορρίπτουσα δὲ οἵανδήποτε ιδέαν προϋπάρχοντος ιδεώδους δικαίου, διατείνεται ὅτι τὸ δίκαιον, οἱ κανόνες καὶ οἱ θεσμοὶ εἶναι ἀπλᾶ συνέπειαι τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ὅφειλομεν ἐπομένως κατ' αὐτὴν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ θετικὸν δίκαιον καὶ τοὺς θεσμοὺς δι' ὅλων τῶν ποικίλων μορφῶν ποὺ προσέλαβον διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον τὰ βλέπομεν σήμερον, ἵνα ἐννοήσωμεν πῶς παρήχθησαν καὶ διατὶ ὑπάρχουν κατ' αὐτὸν ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον. Ἡ σχολὴ αὕτη ἀναφανεῖσα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, εἶναι ἡ πρώτη σοβαρὰ ἐκδήλωσις τῆς ὑπὸ τοῦ ὑπερβαλλόντως ἀφηρημένου δογματισμοῦ προκληθείσης ἀντιδράσεως.

Ἦλθον ἔπειτα κατὰ καιροῦς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ θετικισμοῦ, τοῦ θετικιστικοῦ δικαίου, καὶ ἀνέπτυξαν θεωρίας ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους πρὸς τοὺς προηγουμένους. Ἰσχυρίζονται τοῦτέστιν οὗτοι, ὅτι οἱ κανόνες δικαίου εὗρισκονται τελείως ἀνεπτυγμένοι ἐντὸς αὐτῆς ταύτης τῆς ἐν κοινωνίᾳ ζωῆς, εἰς τὰς διαφόρους μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκδηλώνεται ἡ ἀνάγκη ἣν αὕτη ἔχει πρὸς πειθαρχίαν καὶ τάξιν. Δὲν ἐξετάζουν, οὐδὲ κἂν προχείρως, τὰς βαθυτέρας τάσεις καὶ τὰς γενικωτέρας ιδιότητας τοῦ κοινωνικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς τὴν ἀνερεύνησιν τῶν ἰσχυόντων μνημείων τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσεως (νόμων, διαταγμάτων, ἐθίμων, νομολογίας, θεωρίας κλπ.), ἵνα ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ρυθμίσουν τὴν ἑκτασιν καὶ

ισχύον ἐκάστου τούτων. Προσπαθοῦν ἐν ἄλλοις λόγοις νὰ μελετήσουν καὶ ἀναλύσουν τὸ δίκαιον, τὸ θετικὸν δίκαιον, διὰ τοῦ θετικοῦ δικαίου, τὸ ἰσχύον δίκαιον διὰ τοῦ ἰσχύοντος, τοῦ κειμένου δικαίου. Ἐπισημότεροι τῶν θετικιστῶν αὐτῶν νομολόγων εἶναι οἱ Γερμανοὶ Dernburg, Regelsberger, Gierke, Windscheid, Merkel κατὰ διαφόρους ὅμως διαβαθμίσεις ὡς πρὸς τὴν ὑπερβολικὴν ἢ μὴ ἀντίληψιν τῆς βάσεως τῆς θεωρίας.

Τέλος ὁ καθηγητὴς R. von Jhering, προσεπάθησε νὰ προσαρμόσῃ εἰς τὸ θετικὸν δίκαιον τὴν κεφαλαιώδη ἔννοιαν τοῦ «σκοποῦ» (der Zweck). Ὁ σκοπός, λέγει, δημιουργεῖ ὀλόκληρον τὸ δίκαιον, ἐννοῶν ὅτι κάθε κανὼν δικαίου ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν πραγματικὴν ἀνάγκην, καὶ δὲν ἔχει κανένα ἄλλον λόγον ὑπάρξεως. Παραβάλλει δηλαδὴ εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιολογίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὸν νόμον τῆς τελεολογίας τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν.

Μετὰ τοὺς θετικιστὰς αὐτοὺς, ἔχομεν τὴν σοσιολογικὴν σχολήν, ἧς κυριώτεροι ἐκπρόσωποι εἶναι οἱ Γάλλοι E. Durkheim καὶ Tarde. Ἡ σχολὴ αὕτῃ τῆς ἐπιστημονικῆς σοσιολογίας θεωρεῖ ὅτι ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς κεῖται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ κοινωνίᾳ. Ἐκκينوῦσα δηλαδὴ ἀπὸ τὸ δεδομένον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἐξετάζει κυρίως τὰ κοινωνικὰ γεγονότα καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις, καὶ ἀποβλέπουσα εἰς αὐτοὺς ὡς εἰς ἀντικείμενα, ἐξάγει δι' ἀναλύσεων καὶ συγκρίσεων τοὺς τύπους, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θὰ κατευθυνθῇ τὸ μέλλον τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως. Τὸ ὄλον κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς ἐμμόνου πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν κρατερὰν ἐπίδρασιν τοῦ κοινωνικοῦ δεδομένου ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἀτόμου, καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς «δημιουργίας μιᾶς ἰδεολογίας ἐκ τῆς πραγματικότητος».

Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν σοσιολογικὴν σχολήν. Μένει ἀκόμη

ἡ κριτικὴ σχολή, ἡ ὁποία διακρίνεται αὐθις εἰς δύο διάφορα συστήματα ἀκολουθοῦντα τοὺς δύο ἐξόχους καθηγητάς, τὸν Γάλλον Λέου Duguit, καὶ τὸν Γερμανὸν R. Stammler. Ἐν συντόμῳ, τὴν θεωρίαν τοῦ Stammler διατυπώνει ἡ ἀρχή: «φυσικὸν δίκαιον μὲ μεταβλητὸν περιεχόμενον». Ἐμπνεόμενος ὁ Stammler ἀπὸ τὸν νεοκαντισμὸν, κάμνει μίαν διάκρισιν μεταξὺ «ὑλῆς» καὶ «μορφῆς», ἀποκρούει τὰς ἐννοίας «αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος» παραδεχόμενος ἀντ' αὐτῶν μόνον τὴν σχέσιν «μέσου πρὸς σκοπὸν», ὑποστηρίζει μίαν πολύπλοκον θεωρίαν περὶ «κοινωνικοῦ ιδεώδους», καὶ δημιουργεῖ τὸ «ὀρθὸν δίκαιον» (das richtige Recht). Οὕτως ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Stammler, ἐν τῇ προσπάθειά της νὰ συλλάβῃ τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου «ἐν τῇ δυναμικῇ του ἐκφάνσει», ἀποτελεῖ σύστημα «ιδεολογικὸν ἅμα καὶ τυπικόν».

Ἀντιθέτως, τὸ κριτικὸν σύστημα τοῦ Γάλλου καθηγητοῦ Duguit, εἶναι «ρεαλιστικὸν ἅμα καὶ θετικόν». Ἐπαναλαμβάνει οὗτος τὴν ἐννοίαν τῆς «κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης» (solidarité sociale) τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα βλέπει ὡς ὄντα ἔχοντα συγχρόνως ἀτομιστικὴν καὶ κοινωνικὴν ιδιότητα (êtres individuels et sociaux), καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ταῦτα ὀδηγοῦνται ὑφ' ἐνὸς κανόνος ἀναλλοιώτου (immanent) καὶ εἰδικοῦ (special), ἐνὸς κανόνος συμπεριφορᾶς (règle de conduite), τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ «κανὸνα δικαίου» (règle de droit) καὶ ὅστις ἐπιβάλλεται καὶ ἰσχύει ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ἐν ὀρισμένῃ ἐποχῇ καὶ δεδομένῳ χώρῳ, πιστεύσῃ βαθέως ὅτι ὁ τοιοῦτος ἢ τοιοῦτος κανὼν εἶναι ἐπιτακτικὸς, δίκαιος ἢ ὀρθός. Ὁ κανὼν αὐτὸς δικαίου εἶναι ἀτομικὸς, διότι κεῖται ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀτόμων, διαρκής, διότι ἐνυπάρχει εἰς τὸ κοινωνικὸν δεδομένον, καὶ μεταβλητός, διότι αἱ μορφαὶ τὰς ὁποίας λαμβάνει

ἢ ἀλληλεγγύη ποικίλλουν ἐπ' ἄπειρον. Τὸ σύνολον τῶν κανόνων δικαίου ἀποτελεῖ τὸ ἀντικειμενικὸν δίκαιον, περιλαμβάνον ἀντικειμενικὰ δικαιώματα καὶ ἀντικειμενικὰ καθήκοντα, ὃ δὲ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς αὐτό, ὅχι διότι τοῦτο δημιουργεῖ δι' αὐτὸν μίαν ἀνωτέραν οὕτως εἶπεῖν ὑποχρέωσιν, μίαν ἰσχυροτέραν καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ κειμένην θέλησιν, ἀλλ' ἀπλῶς διότι ὁ ἄνθρωπος ζῆ ἐντὸς τοῦ πλαισίου μιᾶς κοινωνίας.

Ἐξέθεσα ἐν μεγίστη συντομίᾳ τὰς μᾶλλον ἀξιολόγους θεωρίας τῶν ἀσχοληθέντων μέχρι τοῦδε μὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου. Τί συμπέρασμα δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης; Πρῶτον καὶ γενικώτατον ὅτι ὅλοι, ἰδεολόγοι καὶ θετικισταί, παραδέχονται οἱ μὲν ἀμέσως, οἱ δὲ ἐμμέσως, τὴν ὑπαρξιν κάποιου κανόνος ἀνωτέρου τῶν καθέκαστον γεγονότων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πηγάζει καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐδρεοῦται τὸ ὑπόλοιπον οἰκοδόμημα τοῦ δικαίου. Ὄντως, ὅπως οἱ ἀπεριφράστως ὑποστηρίζοντες τὴν ὑπαρξιν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οὕτω καὶ οἱ ἀντίθετοί των ὀπαδοὶ τῆς ἱστορικῆς, τῆς σοσιολογικῆς, τῆς θετικιστικῆς καὶ τῆς κριτικῆς σχολῆς, τί ἄλλο ἀφήνουν νὰ ἐννοηθῆ ὀπισθεν τῶν πολυπλόκων καὶ ὑπεραφηρημένων δοξασιῶν των, εἰμὴ τὴν ὑπαρξιν κάποιας σταθερᾶς καὶ μονίμου βάσεως ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐκκινοῦν πάντοτε. Τί ἄλλο ἀφήνουν νὰ ἐννοηθῆ ὁ Duguit καὶ ὁ Stammler, ὅταν παραδέχονται, καθεὶς βεβαίως μὲ τὴν ἰδίαν του μέθοδον, τὴν ὑπαρξιν κοινωνικοῦ κανόνος «διαρκοῦς ἐν τῇ ἀρχῇ του καὶ ἐπ' ἄπειρον μεταβλητοῦ ἐν ταῖς ἐφαρμογαῖς του»; Τί ἄλλο κάμνουν οἱ καθαρῶς θετικισταί

καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ὅταν προσπαθοῦν νὰ ἀνεύρουν τὴν βάσιν τοῦ θετικοῦ δικαίου εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ θετικὸν δίκαιον, ὡς ἐὰν προσπαθοῦν νὰ ἀναλύσουν τὸ φῶς διὰ τοῦ φωτός; Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ εὑρεθῇ τί ὑπάρχει πρὸ τοῦ θετικοῦ δικαίου, ἐκεῖνο δηλαδή τὸ ὁποῖον ἔδωσε ἀφορμὴν καὶ βάσιν εἰς τὸ θετικὸν δίκαιον. Ἀφήνουν ἐπομένως καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῶν θεωριῶν αὐτῶν ἀνοικτὴν τὴν θύραν πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον, τοῦτέστι πρὸς ἓνα δεδομένον ἀνώτερον, μόνιμον καὶ συμπαγές. Αἱ ρεαλιστικαὶ αὐταὶ δοξασίαι εἶναι ἄλλως τε «τὸ σχολεῖον τῆς ἀποθαρρύνσεως καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ, δύο κινδύνων κατὰ τῶν ὁποίων ἀντιδρᾷ ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος» (Agathon). Ἐπὶ πλέον αἱ τελευταῖαι αὐταὶ θεωρίαι, καταχρώμεναι τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας, δὲν κατορθώνουν νὰ δημιουργήσουν καὶ νὰ πείσουν, παραγνωρίζουσαι δὲ τὴν ἀξίαν τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν αἰσθητικῶν παραγόντων, συστηματικῶς ἀποκλείουσαι τὴν μεταφυσικὴν καὶ ἀρνούμεναι τὴν «διαίσθησιν», αὐτοκαταδικάζονται παρὰ τὸν σεβαστὸν τῶν ἀριθμῶν τῶν ὀρθῶν των δεδομένων.

Εἶναι βεβαίως ποικίλαι αἱ ὑπερβολαὶ εἰς ἃς ὑποπίπτουν συνήθως καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, εἶναι ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητος ἡ ὑπαρξίς τοῦ δικαίου αὐτοῦ· ὄχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀναποφεύκτως ἀναγκαῖα ἡ παραδοχὴ τῆς ὑπάρξεώς του. Τὸ ζήτημα εἶναι ἀπλῶς, νὰ καθορίσωμεν, τί ἀκριβῶς εἶναι καὶ πῶς ἐτέθη τὸ φυσικὸν αὐτὸ δίκαιον.

Νομίζω ὅθεν, ὅτι πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, συνδυάζοντες ὡς πρὸς τοῦτο ἐν πολλοῖς τὰς θετικιστικὰς σοσιολογικὰς καὶ ἰδίως τὰς κριτικὰς πραγματιστικὰς θεωρίας τοῦ Γάλλου Καθηγητοῦ Duguit μὲ τὸ σύστημα τῶν μεταφυσικῶν ἰδεολογιῶν τῆς φυσικῆς σχολῆς, ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον, δηλαδή οἱ ὀλίγιστοι κανόνες οἵτινες διέπουν τὸ κοινωνικὸν δεδομέ-

νον, κείνται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ φύσει τῶν καθέκαστον κοινωνικῶν σχέσεων, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι φυσικοί, δηλαδή ἀποτελοῦν ἐν τῷ συνόλῳ των τὸ φυσικὸν δίκαιον.

Συνδέομεν κατ' ἀρχήν, τὴν ἐννοίαν ἐνὸς μικροῦ πυρῆνος ἀρχῶν μονίμων καὶ ἀνωτέρων, μὲ τὴν ἐννοίαν ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται κείνται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ φύσει τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Στηρίζομεν δηλονότι μίαν ἀναπόφευκτον μεταφυσικὴν ἰδεολογίαν ἐπὶ μιᾶς πραγματικῆς καὶ θετικῆς βάσεως καὶ θέτομεν τὸν ἐξῆς τύπον: μεταξὺ τῶν ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρώπων ὑφίστανται φύσει ὠρισμέναι σχέσεις· τὰς φυσικὰς αὐτὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῆς ζωῆς παρακολουθοῦν ὀλίγοι κανόνες, ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ αὐτοὶ τεθειμένοι, ἀμετάβλητοι καὶ ἀναπότρεπτοι, διότι ἄνευ αὐτῶν αἱ ἐν λόγῳ σχέσεις παύουν ὑφιστάμεναι (ὅπως λ. χ. ὁ σεβασμὸς τοῦ πλησίον, ἢ ἀνάγκη τοῦ πλησίον κλπ). Ἀπὸ τοὺς ὀλιγίστους αὐτοὺς κανόνας πηγάζουν σειραὶ ἄλλων κανόνων, ἐπ' ἀπειρον μεταβλητῶν καὶ σχετικῶν, διότι οὗτοι ὑπόκεινται εἰς τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰς ἐκάστοτε πεποιθήσεις καὶ τὴν ἐκάστοτε ἰσχύουσαν τάξιν. Οἱ πρῶτοι κανόνες, ἀμετάβλητοι ὄντες καὶ ἀναπότρεπτοι, ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῶν ἄλλων καὶ λέγονται «φυσικὸν δίκαιον»· οἱ δεῦτεροι, ὄντες μεταβλητοὶ καὶ σχετικοί, ἀπόρροια δὲ καὶ ἀνάλυσις τῶν προηγουμένων, ἀποτελοῦν τοὺς λεγομένους «κανόνας δικαίου».

Ἐπομένως παραδεχθῶμεν τὸ φυσικὸν δίκαιον, τὴν μικρὰν αὐτὴν βᾶσιν ἣ ὅποια εὔρηται ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, ἀνωτέρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνεξάρτητος τῶν καθέκαστον γεγονότων, δὲν θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς αὐτὸ ὅπως οἱ μέχρι τοῦδε ὀπαδοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἀλλὰ θὰ προσεγγίσωμεν ἐφεξῆς τὴν ἀντίθετον οὕτως εἰπεῖν φιλοσοφικὴν παράταξιν, τὴν τῶν πραγματιστῶν, καὶ ἰδίᾳ θεωρίας τινὰς τοῦ Γάλλου

καθηγητοῦ L. Duguit, διὰ νὰ φθάσωμεν ὁμῶς καὶ πάλιν εἰς ἓκ διαμέτρου πρὸς αὐτὸν ἀντίθετα συμπεράσματα.

Δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι εἰς τὴν βάσιν τῆς ὅλης αὐτῆς θεωρίας κεῖται ἡ ἀρχὴ καθ' ἣν τὸ δίκαιον καὶ κυριολεκτικώτερον ἡ θέσις κανόνων δικαίου εἶναι οὐσιαστικῶς διανοητικὴ ἐργασία, ἥτοι ἀνεύρεσις τῶν κανόνων τῶν διεπόντων τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν διὰ τῆς διὰ τοῦ νοῦς ἀνερευνήσεως τῶν ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν σχέσεων δεδομένων ὀλίγων κανόνων τῆς ζωῆς, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ φυσικὸν δίκαιον. Βασιζόμενοι δηλαδὴ πάντοτε ἐπὶ τοῦ πυρῆνος αὐτοῦ, « οἱ κανόνες δικαίου δημιουργοῦνται μικρὸν κατὰ μικρὸν ὑπὸ τῆς πραγματικότητος (γεγονότων καὶ σχέσεων) καὶ καλλιεργοῦνται ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῆς ἰδέας ». Ἡ θέσις ἐπομένως ἡ ἡ ἀρσις αὐτῶν, εἶναι κυρίως ζήτημα ἐκτιμῆσεως καὶ γενικῶν πεποιθήσεων, οὕτως ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ γένεσις καὶ ἰσχὺς τῶν κανόνων δικαίου εἶναι ζήτημα πρωτίστως ὑποκειμενικόν.

Χάριν σαφηνείας ἐπανέρχομαι ἐπὶ τῶν λεχθέντων χρησιμοποιοῦν μαθηματικὸν κάπως τύπον παραδείγματος. Ὑπάρχει εἰς τὴν ζωϊκὴν φύσιν ἡ σχέσις τοῦ κοινωνικῶς ζεῖν, σχέσις διεπομένη ὑπὸ μικροῦ ἀριθμοῦ φυσικῶν κανόνων. Οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ κανόνες εἶναι τὸ « ἐλάχιστον » τὸ « ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ » τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τύπον ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Ὁ ἄνθρωπος προσπαθῶν νὰ ὀργανώσῃ τὴν κοινωνικὴν του ζωὴν ἐν τῇ πρὸς εὐτυχίαν τάσει του, δίδει μίαν κατὰ τὸ δυνατόν συγκεκριμένην μορφήν εἰς τοὺς φυσικοὺς αὐτοὺς κανόνας, καὶ στηριζόμενος ἐπ' αὐτῶν, τοὺς ἀναλύει εἰς πλείστους λεπτομερεῖς ἄλλους κανόνας, ἀποτελοῦντας τοὺς κανόνας δικαίου ἢ τὸ θετικὸν λεγόμενον δίκαιον.

Διὰ νὰ γίνῃ ἡ ἐργασία αὐτὴ, διανοητικὴ πρωτίστως, δευ-

τερευόντως συναισθηματική, υποκειμενική ἐν τῷ συνόλῳ, δημιουργεῖται μία συζήτησις, μία ἀντίδρασις, ἕνας ἀγὼν ἐντὸς τοῦ διανοητικοῦ ἀνθρώπου, ἰδοὺ δὲ πῶς.

“Ὅταν ἀνεζητήσαμεν εἰς τὰς προηγουμένας σελίδας τὰ κοινωνικὰ αἷτια τῆς ἀνάγκης ὑπάρξεως κανόνων δικαίου, διεκρίναμεν μεταξὺ τῶν πολλαπλῶν βιωτικῶν τῆς κοινωνίας ἐνεργειῶν, ἐκείνας εἰς τὰς ὁποίας μετ’ ἀσφαλείας ὡς εἶπομεν τότε, ἤμποροῦμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀνάγκην αὐτήν, καὶ τὰς διευτύψασαμεν ὑπὸ τὴν μορφήν δύο συγγενῶν θεωριῶν· τὴν θεωρίαν τῆς τάσεως πρὸς εὐτυχίαν καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ ἀγῶνος πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς.

Ἐπείκων εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἐνεργείας αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀφ’ ἑνὸς τὴν αἰτίαν τῆς ἀνάγκης κοινωνικῶν κανόνων, ἀφ’ ἑτέρου τὴν βάσιν τῆς πρὸς ἐκδήλωσιν καὶ συστηματικὴν ἐξωτερίκευσιν αὐτῶν ἐργασίας, ὁ ἄνθρωπος ἢ ἀκριδέστερον ἢ κοινωνικὴ ὁμὰς ἀνθρώπων ἢ ὁποῖα θὰ θελήσῃ ἢ θὰ εὐρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην λόγῳ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ κυριαρχούσης θέσεώς της, νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ θέσῃ τὸν ὀρθόν, τὸν δίκαιον κανόνα, ὅστις θὰ ρυθμίσῃ μίαν δεδομένην σχέσιν (ὁ ἄνθρωπος δὲ ἢ ἡ ὁμὰς αὐτὴ θὰ εἶναι κατ’ ἀρχὴν ὁ ἰσχυρός, ὁ ἰσχύων, δηλαδὴ ὁ κυρίως αὐτοπεριοριζόμενος) θ’ ἀντιμετωπίσῃ μοιραίως τὸ ἐξῆς πρόβλημα. Αἱ ζῶαι τῶν μελῶν της τείνουν πρὸς τὸ δυνατὸν καλλίτερον, ἐνῶ συγχρόνως αἱ ζῶαι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἢ κοινωνικῶν ὁμάδων τείνουν καὶ ἐκεῖναι πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον καὶ προκαλεῖται ὡς ἐκ τούτου ἀγὼν. Σήμερον, ὅποτε κατέχει τὴν δύναμιν, προκειμένου νὰ ρυθμίσῃ ὠρισμένην κοινωνικὴν σχέσιν, ἤμπορεῖ νὰ πιέσῃ τὰς ζῶας, δηλαδὴ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων ἀτόμων ἢ τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων, πρὸς ὄφελος τῶν τῆς ἰδικῆς της. Τί θὰ κάμῃ;

Ἄνοιγῶ παρεπιπτόντως ἐπεξηγηματικὴν παράγραφον

εἰς τὴν φράσιν « ῥυθμιστῆς θὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ὁ ἰσχυρὸς ». Τοῦτο μὴ φανῆ κατ' ἀρχὴν παράδοξον· ὁ ἰσχυρὸς ῥυθμίζει πάντοτε τὰς μεταξὺ τῶν ὁμοίων του σχέσεις, ἀφοῦ προηγουμένως ἀναλάβῃ καὶ περιβληθῇ ὠρισμένην δύναμιν, ἰσχύν, διὰ τῆς δι' ἐκλογῆς ἢ ἄλλου τινὸς τρόπου ἐκφράσεως συνολικῆς βουλήσεως, ἐκδηλώσεως εἰς αὐτὸν ἐμπιστοσύνης τῆς πλειονοψηφίας.

Δέον νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Duguit περὶ «σιωπηρᾶς συναινέσεως ὄλων τῶν πολιτῶν» κατὰ τὴν θέσιν καὶ ἐφαρμογὴν κανόνων δικαίου, δὲν εἶναι ὅσον ἀπολύτως ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ θεωρήσῃ ὀρθή, δεδομένου ὅτι ἡ ἱστορία αὐτὴ αὕτη μᾶς ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν κανόνων δικαίου, οἵτινες ἀποτελοῦν ἀκριβῶς τὸ θεμέλιον τοῦ συνόλου τῶν κανόνων ὑφ' οὓς ζῶμεν σήμερον, ἐτέθη εἰς ἐποχὰς καθ' ἃς ὑπῆρχεν ὄλως σχετικὴ ἂν ὄχι τελείως ἀνύπαρκτος ἐλευθερία, εἰς ἐποχὰς δηλαδὴ κατὰ τὰς ὁποίας ἡ δύναμις ἐπέβαλε τὸ δίκαιον τὸ τιθέμενον ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν, ὁσάκις οὗτοι, ἐν τῇ ῥυθμίσει μιᾶς κοινωνικῆς σχέσεως, διὰ τῆς διανοητικῆς τῶν ἐργασίας αὐτοπεριορίζοντο. Τοῦτ' αὐτὸ ἄλλως τε συμβαίνει καὶ σήμερον ἀκόμη, ἐποχὴν τῶν ἀτομικῶν καὶ συλλογικῶν ἐλευθεριῶν· ἡ συναίνεσις τῶν πολιτῶν δὲν δίδεται ἐκάστοτε καὶ ἐκ νέου εἰς κάθε κανόνα δικαίου τιθέμενον ὑπὸ τῶν πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένων λειτουργῶν, ἀλλ' ἐφ' ἅπαξ κατὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς ἐξουσίας, δηλαδὴ κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς δυνάμεως, τῆς ἰσχύος, εἰς τοὺς λειτουργοὺς αὐτούς. Τοῦτο ἀληθεύει ἔτι μᾶλλον ὁσάκις τὴν ἐξουσίαν κατέχει μία καὶ μόνη κοινωνικὴ τάξις, λ. χ. ἡ ἀστικὴ ὅπως συμβαίνει συνήθως, ἡ ἐργατοαγροτικὴ ἢ ἡ κεφαλαιοκρατικὴ· τῆς ἐξουσίας ἅπαξ δοθείσης, οἱ ἐξουσιάζοντες εἶναι ἐλεύθεροι, ἐντὸς ὠρισμένης ἀκτίνος δράσεως, ἐγγυημένης τὸ μὲν ἀπὸ τὴν ἐνδεχομένην ἀκυρότητα τῆς πράξεως, τὸ δὲ ἀπὸ τὴν βεβαίαν ἀνατροπὴν,

παῦσιν ἢ ἄλλην ὅπωςδήποτε ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, νὰ ἐπιβάλουν τοὺς κανόνας δικαίου οὓς αὐτοὶ θεωροῦν ὀρθούς.

Νῦν ἐρωτῶ καὶ πάλιν : ἐνώπιον τίνων διανοητικῶν κυρίως καταστάσεων θὰ εὐρεθῇ ὁ ἰσχυρὸς αὐτός, εἴτε εἶναι ἐν καὶ μόνον πρόσωπον, εἴτε εἶναι πλείονα πρόσωπα ἀντιπροσωπεύοντα μίαν κοινωνικὴν τάξιν διὰ πλειονοψηφίας ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ, εἴτε εἶναι μία ὁλόκληρος κοινωνικὴ τάξις, εἴτε καὶ ἡ γενικὴ ἔτι πλειονοψηφία τῶν ἐν μιᾷ ὀργανικῇ κοινωνίᾳ βιούντων ἀτόμων, ἥς ἡ σχέσις δέον νὰ ρυθμισθῇ, ὡςάκις ὑποχρεωθῇ ἀδηρίτως νὰ ρυθμίση μίαν δοθεῖσαν σχέσιν; Θὰ περιορίση τὴν πρὸς εὐτυχίαν τάσιν του, θὰ θέσῃ δὲ τὸν ἑαυτὸν του εἰς ἴσην μοῖραν μὲ τοὺς ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ζωῆς ἀντιπάλους του, ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ ρυθμίση; Θὰ αὐτοπεριορισθῇ ἐν ἄλλοις λόγοις καὶ θὰ εἶναι δίκαιος, σύμφωνα μὲ τὰς ὀλίγας ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ σχετικοῦ κανόνος δικαίου;

Ἐδῶ ἐμφανίζεται ἓνας ἀληθῆς ἀγὼν μεταξὺ τῆς ἀπολύτου καὶ αὐτοτελοῦς ἐννοίας τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐγωϊστικῆς καὶ σχετικῆς βουλήσεως τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, μεταξὺ τοῦ ἀντικειμενικοῦ δικαίου τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀτομιστικῆς, ὑποκειμενικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ ἡμπορεῖ νὰ δικαιολογηθῇ καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς στιγμῆς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ δικαίου, τοῦ κανόνος δικαίου, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ φυσικοῦ δικαίου, δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸν ὄρον «παρὰφυσικὸν δίκαιον» ἢ «ἀντιφυσικὸν δίκαιον» ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου. Πρόκειται ὁ ἄνθρωπος ἢ οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες ἀντιπροσωπεύουν μίαν κοινωνικὴν τάξιν, τὴν ἰσχύουσαν ἐκάστοτε, καὶ τοὺς ὁποίους γενικῶς καλοῦμεν νομοθέτην, νὰ ρυθμίσουν ὠρισμένας σχέσεις τὰς ὁποίας προκαλεῖ αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων. Ἐκαστος τιθέμενος εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν καὶ ἀφιέμενος εἰς τὴν ἐλευθέραν ζωικὴν του φύσιν, θὰ τείνη νὰ

παραβλέψη τὴν πρὸς εὐτυχίαν τάσιν τῶν ἄλλων καὶ θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν προσωπικὴν του τοιαύτην, εἴτε εἶναι ἓνα πρόσωπον ἀπέναντι τοῦ συνόλου, εἴτε εἶναι μία κοινωνικὴ τάξις, παρομοιαζομένη καὶ αὐτὴ πρὸς ἓνα διανοητικὸν ἄνθρωπον καθόσον εἶναι σύνολον ἀνθρώπων βουλομένων πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀπέναντι ὄλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων. Ὁ ἄνθρωπος ἢ οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἢ κοινωνικὴ αὐτὴ τάξις, κατὰ τὴν ῥύθμισιν τῆς σχέσεως, δηλαδή κατὰ τὴν θέσιν τοῦ κανόνος δικαίου, θ' ἀντιμετωπίσῃ μέσα τῆς τὴν προρρηθεῖσαν ἀντίδρασιν, τὴν προμνησθεῖσαν πάλιν, προκαλουμένην ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ἐγωϊστικῆς φυσικῆς τάσεως πρὸς εὐτυχίαν, τῆς ἐκδηλουμένης διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτῆς, καὶ τῆς ἐκουσίας ἀνθρωπιστικῆς ἢ ἀκουσίας καὶ ἀναγκαίας γενικῆς ὑποχρέωσης τῶν ἐξουσιαζόντων, νὰ ῥυθμίζουσι, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀλίγων ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς θέσεως κανόνων. Θ' ἀντιμετωπίσῃ, λέγω, ὁ νομοθέτης, τὴν σφοδρὰν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ εἰδικοῦ καὶ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος ἐν τῷ σχετικῷ των συνδέσμῳ, ὅπως τὸν ἐκφράζει ὁ Sismondi λίαν ἐπιτυχῶς λέγων: «τὸ συμφέρον ἐκάστου, συγκρατούμενον ἀπὸ τὰ συμφέροντα ὄλων τῶν ἄλλων, θὰ ἦτο πράγματι τὸ συμφέρον ὄλων». (Sismondi. Études sur l'Économie Politique).

Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε εἶναι ἓνας, εἴτε πλείονες ἀντιπροσωπεύοντες μίαν κοινωνικὴν τάξιν, τὸν παρασύρει ὅπως εἶπον, λόγῳ τῆς πρὸς εὐτυχίαν τάσεώς της, εἰς τὸ νὰ παραβλέψη τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων, εἴτε εἶναι τὸ σύνολον τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, εἴτε εἶναι μερικαὶ μόνον κοινωνικαὶ τάξεις, προσπαθοῦσα νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἰδικήν του μόνον ἢ τὴν τῆς ἰδικῆς του κοινωνικῆς τάξεως εἰς βάρος τῶν ὑπολειπομένων ἀτόμων ἢ κοινωνικῶν τάξεων.

Διὰ τὴν κατορθώσῃ ὅθεν ὁ ἰσχυρός, ὁ ἐκάστοτε ἐξουσιάζων, τὴν ῥυθμίσῃ ὀρθῶς τὴν δοθεῖσαν κοινωνικὴν σχέσιν, διὰ τὴν δυνήθη τὴν ἀνεύρη τὸν ὀρθὸν κανόνα δικαίου, τὸ δίκαιον ὅπως θὰ ἔλεγα Δίκαιον, ἐκεῖνο ποῦ θὰ βασιλεύεται καὶ θὰ συμφωνῇ μετὰ τὰς ὀλιγαριθμοὺς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, θὰ ἀναγκασθῇ τὴν ἐπιβληθῇ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, τὴν καταβάλλῃ τὸν ἐγωϊσμόν του καὶ τὰς ζωϊκὰς του τάσεις, τὴν ἀντιδράσῃ διὰ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομιστικῆς του φύσεως, τὴν ἔβγῃ διὰ τῆς ἐμμόνου σκέψεως ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του.

Συγκρατούμενος τοῦτέστι διὰ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας εἰς ἓνα ἀνώτερον ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπίπεδον, θὰ δυνήθη τὴν ἀντικρύσῃ μετὰ ψυχρὰν καὶ ἀνιδιοτελεῖ ἀντικειμενικότητα τὴν ὑπὸ ῥύθμισιν κοινωνικὴν σχέσιν. Ὁδηγούμενος ἐν τέλει ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσαν διανοητικὴν ἐργασίαν, δηλονότι ἀπὸ τοὺς ἤδη τεθειμένους «κανόνας δικαίου» καὶ ἀπὸ τὰς διὰ τῆς ἀναλύσεως τούτων προκυψάσας ποικίλας μελέτας, καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ πυρῆνος ἀρχῶν τοῦ «φυσικοῦ δικαίου» αἵτινες κεῖνται εἰς τὴν ῥίζαν οὕτως εἰπεῖν τοῦ γεγονότος τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, θὰ ἀνεύρη καὶ θὰ θέσῃ τὸν νέον «κανόνα δικαίου», ὅστις θὰ ῥυθμίσῃ τὴν ἀκόμη ἀρρυθμιστὸν σχέσιν, κατὰ τὸν τρόπον ὅσον ἔνεστι δικαιότερον, δηλαδὴ συμφορώτερον διὰ τὴν ὅλην κοινωνίαν¹.

Μετὰ τὸ πρῶτον αὐτὸ στάδιον τὸ δίκαιον ἔχει ἤδη ἀρχίσει τὴν ἐξωτερικεύεται καὶ τὴν ὑπάρχη. Ἀπομένει ἀκόμη

¹ Κατ' ἐξαιρέσιν, οἱ κανόνες τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου ἔχουν ἄλλην ἀπαρχὴν ἢ γένεσιν, τοῦτο δὲ διότι οὗτοι δὲν ῥυθμίζουσι κοινωνικὰς σχέσεις, ἀλλὰ σχέσεις μεταξὺ κοινωνιῶν.

τὸ στάδιον τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ, ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον ἑτέρου κεφαλαίου τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, τέλος δὲ τὰ ἀλλεπάλληλα στάδια διαμορφώσεώς του μέχρις ὅτου κατασταλάξει εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἡμεῖς γνωρίζομεν σήμερον ὡς δίκαιον, ὅποτε τὴν περαιτέρω μελέτην του ἀναλαμβάνουν πλέον ἄλλοι κλάδοι τῆς νομικῆς ἐπιστήμης.

Ἀθῆναι, Φεβρουάριος 1929.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΠΑΝΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΡΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Π Ρ Ο Σ Α Ρ Τ Η Μ Α

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν ἐκτεθέντων ἐν τῇ μελέτῃ μας ταύτῃ, προκύπτει ἐν ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας, ὡς ἀκριβῶς ἀνεπτύξαμεν αὐτὴν ἐν προλαβούσῃ ἡμῶν μελέτῃ ὑπὸ τὸν τίτλον: «Σκέψεις ἐπὶ τῶν μεταπολεμικῶν τάσεων συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας»¹.

Ὅντως δέ, ἀφ' ἧς παραδεχθῶμεν τοιαύτην τὴν ἀρχικὴν ἐμφάνισιν ἢ γένεσιν τῶν κανόνων δικαίου, ὀφείλομεν λογικῶς νὰ συστήσωμεν τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ὀργάνων τὰ ὁποῖα θὰ ὀφείλουν ἐκάστοτε νὰ ρυθμίσουν κοινωνικὰς σχέσεις, τὴν ἐνίσχυσιν ἐν ἄλλοις λόγοις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Ἴσως θὰ ἀνέμενέ τις νὰ ὑποστηρίξω τὴν ἐνίσχυσιν τῆς νομοθετικῆς μᾶλλον ἢ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἀφοῦ ἡ πρώτη θέτει τοὺς κανόνας καὶ ὄχι ἡ δευτέρα. Τὸ ἀντίθετον ἐν τούτοις ἐπιβάλλεται, ἀρκεῖ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὸν κάτωθι συλλογισμόν: ναι μὲν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία θέτει κανόνας δικαίου, τοὔτέστιν αὐτὴ ὀφείλει νὰ προσπαθήσῃ νὰ καταβάλλῃ, νὰ περιορίσῃ διὰ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας τὴν

¹ Τὸ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον ζήτημα ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως καὶ εἰς τὸ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ δικαίου.

ἀνθρωπίνην τῆς φύσιν, ἢ ἐκτελεστικὴ μόνοντοῦτο ἐξουσία θὰ ὑποχρεωθῆ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς κανόνας αὐτοὺς δικαίου, νὰ τοὺς ἐπιβάλλῃ, ἢ τελευταία αὕτη ἐπομένως πρέπει νὰ εἶναι ἰσχυρά. Ἄλλ' ὡς εὐνόητον, χρειάζεται μεγάλη καὶ καλῶς ὠργανωμένη δύναμις διὰ τὴν ὑπὸ μικροῦ ἀριθμοῦ θελήσεων ἐφαρμογὴν, ἐκτέλεσιν καὶ ἐπιβολὴν κανόνων, περιοριζόντων ὅπωςδὴποτε τὴν ἐλευθέραν δράσιν ἀπείρως μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ θελήσεων, ἔστω καὶ ὅταν ὁ περιορισμὸς αὐτὸς εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸ συμφέρον ἐκάστου χωριστὰ καὶ τοῦ συνόλου αὐτῶν ἰδιαιτέρως.

Δέον πρὸς τούτοις νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι οἱ κανόνες αὐτοί, οἱ ὅποιοι ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ νομοθέτου περιορίζοντος τὸν ἑαυτὸν του, τὴν φύσιν του, τὰς τάσεις του, πρέπει νὰ γίνουν δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν. Ἄλλὰ τὸ σύνολον οὔτε ἔχει συνειδητοποιημένην τὴν εἰδικὴν ἀνάγκην ὑπάρξεως τῶν ἐκάστοτε ἐπιβαλλομένων κανόνων, οὔτε κυρίως ἠξεύρει νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς φύσεώς του διὰ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, οὔτως ὥστε διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ τὰδε κανόνος δικαίου ποὺ θὰ τοῦ ὑποδείξῃ ἢ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, νὰ περιορισθῆ ἐν τῇ πρὸς εὐτυχίαν τάσει του κατὰ τὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀνταγωνισμόν, καὶ ἐπιτρέψῃ τὴν παράλληλον ἱκανοποίησιν καὶ ἐπομένως εὐτυχίαν ὄλων τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς κοινωνίας. Ἐν τοιαύτῃ ὁθεν περιπτώσει εἰς τί ἄλλο θὰ ἀποβλέψωμεν, εἰμὴ εἰς μίαν ἰσχυράν, δηλαδὴ ἐνισχυμένην τό γε νῦν ἔχον ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, διὰ τὴν ὅσον οἶόν τε ἀκριβεστέραν, τελειοτέραν καὶ ἀποτελεσματικωτέραν ἐφαρμογὴν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν τιθεμένων ὑπὸ ἀνθρώπων ἐπὶ συνανθρώπων των, περιοριστικῶν ἐν γένει κανόνων;